

Карпів Т. І.,

здобувач

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

СЛОВОТВІР ПРИЗВИЩ НА НАДГРОБНИХ НАПИСАХ З ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ КІНЦЯ ХІХ – СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті на основі фактичного матеріалу, зібраного авторкою самостійно, проаналізовано особливості словотвору прізвищ із надгробних написів території Холмщини та південного Підляшшя кінця ХІХ – середини ХХ століття. Аналіз антропонімів показав, що на цій території сучасного українсько-польського пограниччя в ті часи переважало корінне українське населення.

Ключові слова: онім, апелятив, антропонім, інскрипція, Холмщина, Підляшшя.

Цвинтарні інскрипції – унікальні ідентифікатори історичних особливостей епохи, які виконують інформативно-локативну функцію. Надгробні написи передають інформацію про представників етносу, які поховані на певній території. Цвинтарні написи мають індуктивний характер, оскільки через призму конкретної особи можемо скласти уявлення про зв'язок поколінь.

Постановка проблеми та аналіз досліджень з теми. У сучасному мовознавстві активізувалися дослідження, пов'язані з історією та культурою етносу. Важливе місце займає аналіз українського ономастикону. Вивченню українських антропонімів присвятили свої праці такі науковці, як Іван Франко, Юліан Редько, Віктор Шульгач, Григорій Аркушин, Любов Фроляк та інші. Проте словотвір інскрипцій з території Холмщини та Підляшшя кінця ХІХ – середини ХХ століття вивчений ще недостатньо. Такий аналіз надгробних написів підтверджує етнічні витоки українців у цих регіонах, допомагає усвідомити мовно-історичні та етнолінгвістичні особливості населення цієї території. Уперше в науковий обіг уведено великий фактичний матеріал, зібраний авторкою самостійно. Виділено групи найменувань за словотворчими засобами і способами їх утворення.

Мета роботи – схарактеризувати особливості словотвору антропонімів на території українсько-польського пограниччя, використовуючи матеріал інскрипцій.

Об'єкт дослідження – прізвища з надмогильних написів території Холмщини та південного Підляшшя, а предмет – аналіз їхнього словотвору.

Матеріалом дослідження стали фіксації інскрипцій із кладовищ п'ятнадцятих населених пунктів сучасної Польщі: Бересть (Bereść), Бяла-Подляска (Biała Podlaska), Вирикі-Воля (Wiryki-Wola), Волька-Тарновська (Wólka-Tarnowska), Гдешин (Gdeszyn), Заборце (Zaborce), Конєц (Koniec), Любєня (Lubienia), Мовдіатиче (Moldiatycze), Розадовка (Rozawódka), Сичун (Syczun), Скородніца (Skorodnica), Ганна (Hanna), Голешов (Holeszów), Холм (Chełm), Яблочна (Jabłeczna). Матеріали записані в червні

2013 року під час виконання проекту «Цвинтарі по обидва боки Бугу». Проаналізовано 200 православних надгробних написів, серед яких: 74 інскрипції російською мовою (37%), 64 – польською (32%), 62 – українською (31%).

Як відомо, антропонім – це власна назва людини: особове ім'я, ім'я по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, криптонім та ін. Серед українських дослідників першим, хто звернувся до історичного матеріалу з ономастики, був І. Франко. У праці «Причинки до української ономастики» (1906 р.) він висвітлює історію закріплення прізвищ за українським населенням: від духовенства, яке першим почало вести так звані метрики, і до простих «смертних» [3, с. 4].

Процес ідентифікації українців пройшов складний шлях розвитку – від одночленного до двочленного і тричленного найменування. Сьогодні загальноприйнята в Україні тричленна форма називання особи, здійснена за російським зразком.

На надгробних написах з території Холмщини та південного Підляшшя використані переважно двочленні та тричленні форми (*Ілія Серєда, Михаїл Кириловъ Кутенець, Варвара Романовна Жорнакъ* та ін.). Зрідка трапляються також одночленні форми, в яких суттєвими є слова-ідентифікатори: *рабу твоєму, раб Божі твої, раба Божя, пор.: Здохъ покоится раба Божія/ Татьяна/ прож. лѣт 49/ умер. 8 сент. 1914; Усопиему/ Рабу твоєму/ ЛУ-КАШУ/ Померлому 1919 году.*

Крім цього, можуть бути подані різні уточнення, напр.: *Младенець/ Таня/ прож. 1 год ум. 1925 г./ Мир праху Вашему/ Дорогая мама/ и дочь.*

Семантика твірних основ і граматичних особливостей антропонімів на території українсько-польського пограниччя вирізняється своїми власне українськими ознаками.

Із понад восьмисот зафіксованих одиниць нами вибрано близько двохсот інскрипцій, у яких передано особливості словотвору українських антропонімів території Холмщини та Підляшшя. Найбільшу групу досліджених зразків (69%) становлять прізвища, утворені суфіксальним способом з використанням афіксів -ук (-юк). Ю. Редько зазначає, що саме за допомогою цих суфіксів утворено величезну кількість відіменних прізвищ [3, с. 17]. На Холмщині та Підляшші більшість прізвищ походять від християнських чоловічих імен: Василь – *Wasyluk*; Веремій – *Варемчук*; Гапон – *Гапонюк, Garopniuk*; Герасим – *Герасимюк, Harasymiuik*; Данило – *Дацюк* (здрібніла форма Данило – *Данько-Дацько*); Іван – *Iwaniuk*; Ігнатій – *Игнатій, Игнатюк*; Карпо – *Карпюк*; Литвин – *Litwiniuk*; Мартин – *Мартинюк*; Максим – *Maksymiuik*; Микита – *Мукитюк*; Мирон – *Mironczuk*; Назар – *Nazaruk*; Нестор – *Nesteruk*;

Олекса – *Олексюк*; Осип – *Оситюк*, *Osyriuk*, *Osyriuk*; Павло – *Павлюк* (а також: *Pawlik*, *Павлосюк*, *Pawluczuk*, *Павлючук*); Панас – *Panasiuk*; Пилип – *Пилипчук*, *Филипчук*; Прокіп – *Прокопюк*; Роман – *Романюк*, *Romaniuk*; Сидір – *Sidoruk*; Трохим – *Трохмюк*, *Трохимук*, *Трохмюк*, *Trohimiuk*; Федір – *Федорук*; Хома – *Chomiuk*; Юрій – *Jurczuk*; Юхим – *Juchimiuk*, *Юхимюк*; від жіночих імен утворені лише два прізвища: Меланія – *Melaniuk*, Параска – *Parasiuk*. Згідно з картою словотвору прізвищ Ю. Редька [3], деривати з *-ук*, *-юк* поширені в усіх областях, зокрема і в Львівській та Волинській, які безпосередньо межують з досліджуваною територією. Про перетин антропонімних меж свідчить те, що значна частина прізвищ повторюється і на території сучасної України. Наприклад, прізвище *Козачук*, зафіксоване в Голешові (*Holeszów*), трапляється серед жителів Володимира-Волинського, Любомля та ще тридцятьох населених пунктів північно-західної України [3, с. 184] і Львівщини (власні записи).

Утворення від апелятивів за допомогою суфіксів *-ук*, *-юк* представлені у відчутно меншій кількості одиниць. До таких належать: *Поліщук* (н.п. Холм) – типове українське прізвище, яке вказує на територіальне походження особи і поширене на всій території північно-західної України [3, с. 316]; *Wojtiuk* (н.п. Любуня) – записане у сорока населених пунктах Волині [3, с. 70]; прізвище *Троцюк*, зафіксоване у н.п. Вирикі-Воля, характерне для двадцяти п'яти місцевостей Волині та Рівненщини [3, с. 398], а також Сокальщини (власні записи). Одним із найбільш частотних на території України прізвище *Ковальчук* (вказує на рід занять предків) [3, с. 182], записане у таких місцевостях сучасної Польщі, як Любуня, Конєц, Холм; воно утворене від апелятива, що вказує на рід занять предків. Таким же способом постали прізвища: *Кухарук*, *Кухарчук* (н.п. Любуня), *Шевчук* (н.п. Любуня, Вирикі-Воля). Відапелятивного походження і прізвище *Mazuruk* (н.п. Голешов).

Менш продуктивні антропоніми, утворені за допомогою суфікса *-к-о*: *Busko*, *Пусько*, *Байко* || *Bajko*, *Пашко* (н.п. Конєц, Любуня, Голешов, Бяла-Подляска, Холм), їх нарахували майже 8%.

Значну частину (9%) досліджених антропонімів складають одиниці, утворені лексико-семантичним способом від типових українських слів: *Вера Глина* (н.п. Любуня), – це прізвище побутує і на Сокальщині (власні записи). Найменування *Феодор Голод / умер / 22 дек 1938 г.* (н.п. Конєц) поширене також у західній частині Волинської та південній Рівненської областей [3, с. 93]; *Maria Kociuba / żyłalat 75 / zm. dn. 10 IX 1973 r.* (н.п. Конєц), – прізвище зафіксоване також у Луцькому, Горохівському, Ківерцівському, Локачинському та Старовижівському районах Волинської області [3, с. 199] і Сокальському Львівської області (власні записи); *Marta Czajka* (н.п. Конєц), – прізвище побутує в західній частині Львівської, Волинської та Рівненської областей [3, с. 428].

Порівняйте інший напис: *Іван Дріжа / вмер 17 лип. 1940 р. на 33 р. життя/ вічна йому пам'ять* (н.п. Конєц);

Прізвища, утворені за допомогою суфіксів *-ач*, *-ич*, записані переважно в н.п. Любуня, Голешов; вони становлять всього 3% від усіх проаналізованих. Такі прізвища здебільшого характеризують індивідуальні ознаки першопосілювачів, пор.: *Лобач* || *Łobacz*, *Прохач*: *Марія Лобач/ прож.*

33 літ/ ум. 27 VIII/ 1949/ Вічна їй пам'ять (н.п. Голешов); *Anastasja Łobacz/ Przeżyłalat 65/ Zmarładnia 8 V/ 1958 r.* (н.п. Голешов).

Частотно вживаними дериватами пограниччя є прізвища, утворені за допомогою зменшено-пестливого суфікса *-ик* (2%), який в антропонімах набув значення дедемінутивності: *Екатерина Рубик/ жила 25 л./ ум. 25 XII 1925 г.* (н.п. Холм); *Анна Гричик/ род. 28.XI.1904 г./ ум. 16.I.1948 (н.п. Бяла-Подляска); Здохъ покоится прахъ/ саломицка-катарной церкви/ Михаила Иосифовича/ Равлика* (н.п. Волька-Тарновська). Ці ж словотворчі афікси виявлено на заході Волинської та Львівської областей [2, с. 327, 328].

Записано поодинокі деривати з суфіксом *-ло* (1%): *Гейло* (н.п. Ганна, Любуня); *Марія Курило/ вмерла 5-I-1923 р. / прожила 19 л. / Вічна їй / пам'ять/* (н.п. Любуня).

Із суфіксом *-енк-о* (2%), що поширений переважно на території центральної України, зафіксовані такі поодинокі прізвища: *Федоренко*, *Охременко* (н.п. Холм). Суфікс *-ак* (3%) наявний у прізвищах *Жорнак*, *Ступак* (н.п. Холм), *Лошак*, *Чеберак* (н.п. Любуня): *Здесь покоити. раб Божій/ Андрей Лошак/ 55 лет от родокончавшейся 14 сен. 1937 (н.п. Любуня); Младенець/ Варвара Романовна Жорнак/ род. 24 августа 1907 г./ сконч. 29 октября 1908 г./ Упокой, Господи. Раба твоего* (н.п. Холм); *Якуб/ Чеберак/ Пр. 70 літ ум. III. 1944/ Дорогому батькові син Степан* (н.п. Любуня).

У дослідженому матеріалі виокремлено незначну кількість (3%) прізвищ, утворених суфіксальним способом за допомогою властивих російським найменуванням суфіксів *-овъ*, *-ова*: *Николай Николаевич Давыдовъ* (н.п. Бяла-Подляска); *Народная учительница/ Елена Павловна/ Русинова/ Скончалась на 22 г. жизни 6 окт. 1913 г.* (н.п. Бяла-Подляска).

Такі антропоніми зафіксовані також на Волині та Рівненщині [3, с. 110, 340].

Котовъ Феодора (н.п. Любуня), – прізвище поширене на Рівненщині [2, с. 198] та Львівщині (власні записи). *Петръ Мартыновъ/ уч. 2 клас. Холм. гимн./ скон. 23 октября 1913 г. на 12 г. жизни/ Миръ праху твоєму незабвенный сын* (н.п. Холм).

Зауважимо, що за тодішньою церковною традицією більшість антропонімів було записано по-російськи (див. приклади вище), тому навіть прізвища з явними «українськими» рисами часто зросійшували. Так, прізвище *Мартинов* зафіксоване і на Сокальщині, але із словотворчим суфіксом *-ів* [2, с. 248]. А ім'я та прізвище *Валя Плисова* (н.п. Холм) теж записане у російській формі, про що свідчить наш власний запис цього прізвища Плисів у Сокальському районі Львівської області: *Федоръ Лукичъ/ Петровъ/ сконч. 4 апрѣля 1916 г. на 59 г. жизни/ миръ праху твоєму дорогой муж и отецъ* (н.п. Холм). Варіант цього прізвища *Петрів* зафіксований у селах Себечів та Сілець, що на Сокальщині (власні записи).

Зауважимо, що у позаминулому та минулому столітті на досліджуваній території українців і росіян не ідентифікували, називаючи їх спільним найменуванням – «руські» (таке «спільне» означення побутує і зараз на Підляшші), хоча дослідники вважають, що кількість російськомовного населення на цих територіях була незначною [5, с. 95]. Припускаємо, що всі наведені прізвища мали суфікс *-ів*, однак у російських написах він переданий через *-ов* (хоч не можна відкидати і той факт, що частина з іменованих

були росіянами за національністю).

Спостережені також інші специфічні риси української мови, зокрема повноголосся *-оро-, -оло-, -ере-, -еле-* в позиції між приголосними (щоправда, таких прикладів на території пограниччя небагато (2%): *Інія/Середа/пр. лгт 22/ум. 22 X/1926/мир праху твоєму* (н.п. Холм). *Діаконь/Іосифь Іоановичь/Король/Скончался 16 іюля/1912 г./На 60 году жизни* (н.п. Бяла-Подляска). У російській мові прізвище *Середа* звучало б як *среда*, а *Король* по-польськи було б як *król*. Порівняйте надгробний напис українською мовою: *Дорогому/Володимиру Іпполитовичу Косоноцькому/Заслуженому/У. д. Українського Громадянства і приятелів/Урод. 21. IX 1886 Помер 24. IV 1942/Мир праху твоєму* (н.п. Холм).

Аналіз словотвірних явищ антропонімів кінця XIX – початку XX століття неможливий без порівняння з історичними подіями, які завжди залишають відбиток на формуванні етнічного складу регіону.

Територія Холмщини і південного Підляшшя упродовж XX століття зазнала значних змін, передусім, у своєму національному складі. Причинами цього були насамперед такі події:

1) так зване «біженство» 1915 року, коли підляські села евакуювали у глиб Росії перед наступом німецько-австрійських військ;

2) примусовий виїзд молодих людей на роботи у Німеччину в 1942–1943 роках;

3) виселення корінного населення в Радянський Союз упродовж 1944–1946 років;

4) операція «Вісла» 1947 року, коли решту українців, що ще залишилися на цій території, депортували на північні та західні землі нової Польщі.

На місце виселених українців населили поляків з території Галичини та Волині. Лише після 1956 року частина українців з північно-західних земель Польщі змогла повернутися на рідні землі, де опинилася у меншості.

Цікаві результати подає аналіз семантики твірних основ і граматичних особливостей антропонімів сучасних православних жителів Холмщини та південного Підляшшя, – вони характеризуються власне українськими словотвірними афіксами, тобто є продовженням тих антропонімів, що побутували на цій території у позаминулому та минулому столітті.

На початку XXI століття найбільшу групу становлять прізвища із суфіксами *-ук, -юк*: *Ольга Урбанська*, у дівоцтві *Киричук* (н.п. Воля-Угреська повіту Влодава Люблінського воєводства) [1, с. 32], *Ткачук* *Фелісія* *Миколаївна* [1, с. 36] і *Ткачук* *Миколай* *Пилипович* [1, с. 38] (н.п. Старий Брус повіту Влодава), *Версюк* *Анна* [1, с. 40] та *Ніна* *Голод*, у дівоцтві *Тетерук* [1, с. 48] (н.п. Вирикі гміни Вирикі-Полуд повіту Влодава), *Менчук* *Марія* *Лукашівна* (н.п. Кривоверба гміни Вирикі-Полуд повіту Влодава) [1, с. 58]; пор. також деривати від християнських імен: *Лесюк* (гміни Вирикі-Полуд) [1, с. 56], *Остап'юк* [1, с. 88] і *Степанюк* [1, с. 91, 94] (н.п. Костомлоти гміни Кодень Люблінського воєводства), *Семенюк* (н.п. Янівкагміни Словатичі повіту Влодава) [1, с. 76].

На цій території зрідка фіксовані утворення з суфіксами *-к-о* *Трепко* (н.п. Воля-Угреська) [1, с. 24], *Гришко* (н.п. Костомлоти) [1, с. 86] та *-ик* *Петручик* (н.п. Янівка) [1, с. 74]. Продовжує «жити» прізвище *Голод* [1, с. 44],

утворене лексико-семантичним способом, яке є на інскрипції з першої половини XX століття.

Аналіз творення сучасних антропонімів досліджуваної території показує, що значна частина жителів Холмщини та Підляшшя у кінці XIX – на початку XX століття була заселена українцями, нащадки яких і досі тут проживають. Результати спостережень над творенням прізвищ жителів Холмщини та південного Підляшшя дали змогу виділити українські антропоніми серед російських та польських і, таким чином, «прив'язати» їх до українсько-польського мовного порубіжжя кінця XIX – середини XX століття.

Висновки. Отже, найбільшу кількість антропонімів українського походження із типовими словотвірними елементами за інскрипціями серед п'ятнадцяти н. пп. записано авторкою у містах Холм та Бяла-Подляска, що свідчить про найвищу щільність українського населення у навколишніх місцевостях.

Типовими словотвірними елементами прізвищ жителів досліджуваної території є суфікси *-ак, -ач, -ич, -енк-о, -к-о, -ук, -юк* та *-овь*. Зафіксовано також лексико-семантичні утворення від українських апелятивів. У прізвищах спостережено функціонування специфічної східнослов'янської мовної риси – повноголосся *-оро-, -оло-, -ере-,* що підтверджує українську національність похованих.

Дослідження некрополя українсько-польського пограниччя показало, що на території Холмщини та південного Підляшшя у кінці XIX – середині XX ст. уживаними були прізвища, утворені за допомогою типових для українських антропонімів словотвірних афіксів. Додатковим аргументом цього служать дані перепису 1913 року: на цих землях проживало 57,76 % українців та росіян, 29,9 % – поляків, 15,1% – євреїв, 3,24 % – представників інших національностей. Наявність проаналізованих у надгробних написах, виконаних кирилицею чи латинкою, українських словотвірних афіксів підтверджує етнічну належність населення Холмщини та Підляшшя до українства, що і співвідноситься з даними моніторингу початку XX століття.

Подальші дослідження інскрипцій на території пограниччя можуть стати поштовхом до важливих мовно-історичних та етнологічних висновків про тодішнє населення цього регіону.

Умовні скорочення:

див. – дивіться
напр. – наприклад
н.п. – населений пункт
н. пп. – населені пункти
пор. – порівняйте
с. – сторінка
ст. – століття

Література:

1. Аркушин Г. Л. Голоси з Підляшшя (Тексти) / Г. Л. Аркушин. – Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. – 536 с.
2. Аркушин Г. Л. Словник прізвищ північно-західної України та суміжних земель / упор. Г. Л. Аркушин. – Луцьк: Вежа-Друк, 2013. – 556 с.
3. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько – К.: Наукова думка, 1966. – 215 с.
4. Фроляк Л. Семантика і структура надмогильних написів право-

славних некрополів польсько-східнослов'янського пограниччя / Л. Фроляк // *Nekropoliejako znakkultury pogranczapolsko-wshodniosłowiańskiego*. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2011 – С. 47–66.

5. Шевчук Т. Є. Етносоціальна ситуація на Холмщині та Подляшші в першій чверті XX століття. / Т. Є. Шевчук // *Історичний архів. Наукові студії: збірник праць*. – Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Вип. 1. – С. 95–96.

Карпов Т. И. Словообразование фамилий на надгробных надписях с территории украинско-польского пограничья конца XIX – середины XX века

Аннотация. В статье на основе фактического материала, собранного автором самостоятельно, проанализированы особенности словообразования фамилий из надгробных надписей территории Холмщины та юного Подляшья конца XIX – середины XX века. Анализ антропонимов показал, что на этой территории современного украинско-польского пограничья в те времена преобладало коренное украинское население.

Ключевые слова: оним, апеллятив, антропоним, инскрипция, Холмщина, Подляшье.

Karpiv T. The features of word formation (The derivation) of surnames from gravestone inscriptions in the area of Ukrainian-Polish frontier of the end of nineteenth – the mid-twentieth century

Summary. On the basis of the actual material, collected independently by the author, in article, analyzed the features of word formation of surnames from gravestone inscriptions of the territory of Kholmshchyna and Southern Podlasie the end of nineteenth – the mid-twentieth century. Anthroponyms analysis showed that in the area of modern Ukrainian-Polish frontier at that time, dominated by (prevailed the native Ukrainian population) the native Ukrainian population.

Key words: onym, appellative, anthroponym, inscriptions, Kholmshchyna, Podlasie.